

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/26492>

Please be advised that this information was generated on 2018-11-14 and may be subject to change.

ROMEINS NIJMEGEN

VAN NIJMEGEN NAAR NEHAL(A)EN(N)IA

door J. E. BOGAERS

I

Tijdens een expeditie van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden is op 16 september 1970 uit de Oosterschelde bij Colijnsplaat, op het gebied van de gemeente Zierikzee, een Romeins altaar opgevist dat van bijzonder belang is voor de geschiedenis van Nijmegen. Van midden juni tot eind augustus 1971 is het geëxposeerd geweest op een tentoonstelling in het stadhuis te Middelburg, welke vooral gewijd was aan de vele monumenten die in 1970 uit de Oosterschelde aan het licht zijn gekomen en die omstreeks 200 na Chr. zijn opgericht in een heiligdom van de godin Nehalennia. Mede omdat de tekst van de op het altaar voorkomende inscriptie in „*Deae Nehalenniae*”, de bij gelegenheid van de tentoonstelling uitgegeven gids, door schrijver dezes onvolledig en gedeeltelijk onjuist is gepubliceerd¹, is er alle reden om er in Numaga de aandacht op te vestigen.

Het stuk is vervaardigd van Lotharingse kalksteen en heeft een eenvoudige vorm (zie afb. 1). Het is een *ara* (zonder nis en beeld van de godin), waarop als bekroning de eigenlijke offertafel of *mensa* ligt². Deze laatste is links en rechts begrensd door een rol of kussen. Bovenop zijn nog sporen van vruchten te zien.

De inscriptie luidt: DEAE / NEHALAENIAE / ARAM QVAM / IN·HO·EIVS(?)·HILARVS / D·M·B·OB·MERCES[S] / SVAS·BENE·CONS / [ER]VATAS·VOVERA[T / P]OSVIT L·M / ALBINO·ET·MAXI/MO·COS = *Deae Nehalaeniae aram quam in ho(norem) eius Hilarus, d(ecurio) M(unicipii) B(ataavorum), ob merces suas bene conservatas voverat, posuit libens merito Albino et Maximo co(n)s(ulibus)*, d.i.: Voor de godin Nehalaenia heeft Hilarus, decurio van (het) Municipium Batavorum (= gemeenteraadslid van het Municipium, de Stad der Bataven, Nijmegen), het altaar dat hij ter ere van haar voor een goede bescherming van zijn koopwaar beloofd had, opgericht, gaarne (en) met reden, toen Albinus en Maximus consul waren.

¹ *Deae Nehalenniae – Gids bij de tentoonstelling Nehalennia, de Zeeuwse godin, Zeeland in de Romeinse tijd, Romeinse monumenten uit de Oosterschelde*. Middelburg-Leiden 1971, 74, nr. 32.

² Grootste hoogte 54 cm; breedte en dikte van de schacht resp. 29.5 en 9.5 cm.

1. Altaar, gewijd aan de godin Nehalania door Hilarus, gemeenteraadslid (decurio) van de Stad der Bataven (Municipium Batavorum = Nijmegen), opgevoerd uit de Oosterschelde op 16 september 1970. Foto M. Vinkesteyn, R.M.O., Leiden.

R. 4: De tekst moest oorspronkelijk zijn: IN·HON·E·HILARVS = *in hon(orem) e(ius) Hilarus*, maar in plaats daarvan is in eerste instantie uitgehakt: IN·HOB·ME. Nadat de steenhouwer de letters IN·HO had aangebracht, heeft hij een regel overgeslagen en is hij verder gegaan met een gedeelte van regel 5: IN·HOB·ME[RCES·BENE·CONS]. Na de ontdekking van zijn vergissing heeft hij deze zo goed mogelijk trachten te herstellen, maar sporen van de B, M en E zijn zichtbaar gebleven.

R. 5: De letters D·M kunnen enkel aangevuld worden tot d(ecurio) m(unicipii). De derde letter is grotendeels beschadigd; hoogst waarschijnlijk is het een B geweest, maar er zou ook een R gestaan kunnen hebben. Het enige municipium dat in dit geval in aanmerking komt, is wel M(unicipium) B(ataavorum) = (Ulpia) Noviomagus, Nijmegen. Deze naam was tot nu toe alleen bekend van een in 1955 te Kapel-Avezaat in de gemeente Zoelen (Neder-Betuwe) gevonden altaartje, dat zich thans bevindt in het Rijksmuseum G. M. Kam te Nijmegen³. Het is gewijd aan de godin Hurstrga door *Val(erius) Silvester, dec(urio) M(unicipii) Bat(avorum)*, en dateert uit de tweede helft van de 2de of de eerste helft van de 3de eeuw.

R. 9–10: Tijdens het consulaat van M. Nummius Senecio *Albinus* en M. Laelius (Fulvius?) *Maximus Aemilianus*, d.i. in 227 na Chr., toen Severus Alexander keizer was (222–235).

Thans is dus onder de plaatsen en landstrecken waaruit personen afkomstig zijn die in het heiligdom van Nehalennia bij Colijnsplaat altaren hebben gewijd, ook Nijmegen vertegenwoordigd, tezamen met Keulen, Trier (of het land van de Treveri), het land van de Sequani (Vesontio-Besançon en omgeving) en het land van de Vellocasses (Ratomagus/Rotomagus-Rouen en omgeving)⁴. Hilarus zal wel als groothandelaar over de Waal, de benedenloop van de Maas en vermoedelijk een tak van de Schelde, de Striene, naar de monding van de Schelde zijn gevaren en vandaar naar Gallia en/of Britannia.

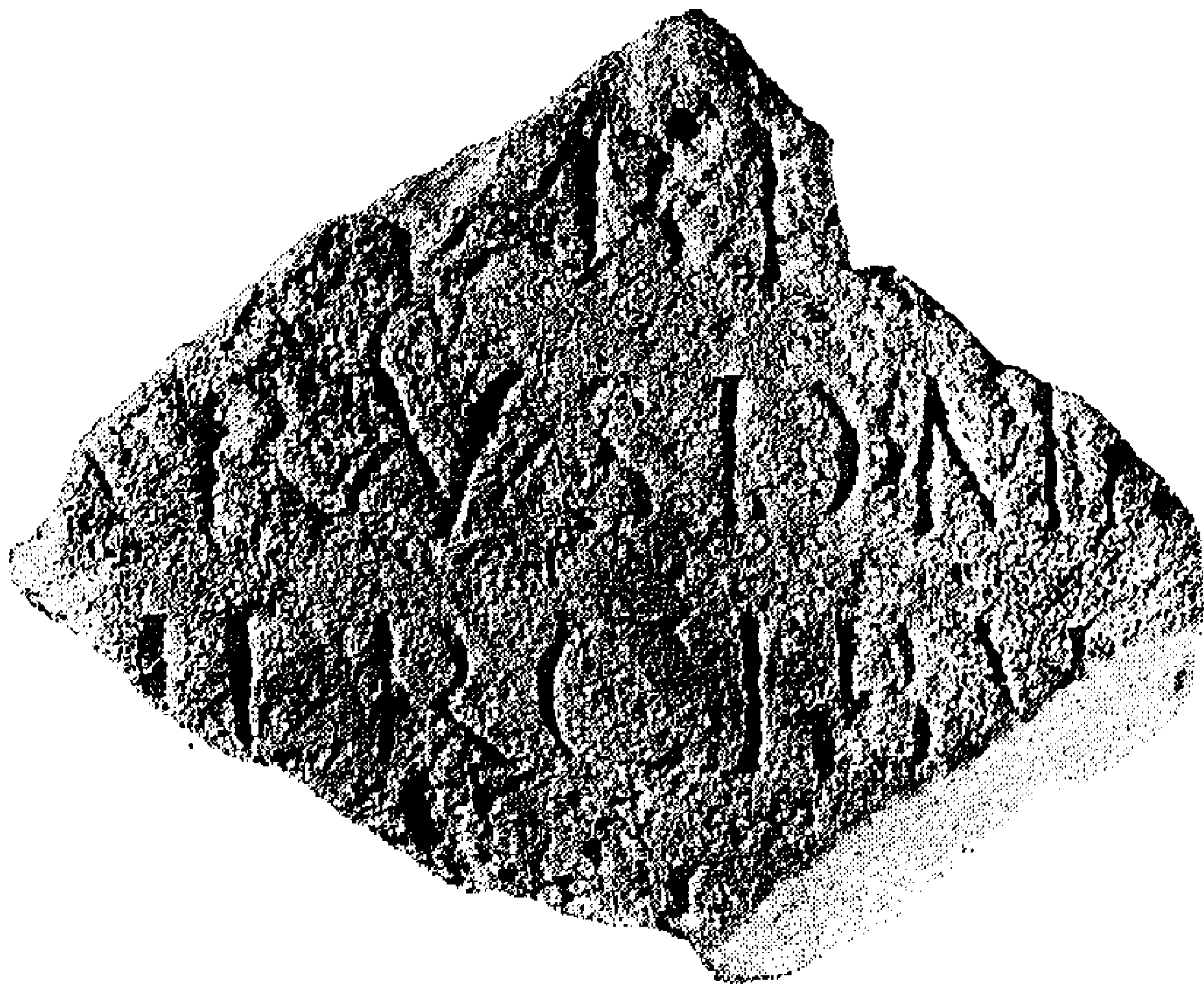
In verband met het bovenstaande is het nog van belang melding te maken van een tweetal Romeinse vondsten uit Nijmegen en omgeving die wijzen op betrekkingen – via het mondingsgebied van de Schelde – tussen het noordwesten van Gallia Belgica en Nijmegen. In het Rijksmuseum G. M. Kam bevindt zich een altaar dat aan de Matres Mopates is gewijd door

³ *L'Année épigraphique* 1958, 38; 1959, 10; H. NESSELHAUF: *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 40, 1959, 214 v., nr. 261; J. E. BOGAERS: *Civitas en stad van de Bataven en Caminefaten*. Nijmegen-Utrecht 1960, 14 vv.; *Berichten R.O.B.* 10–11, 1960–1961, 287 vv. (met afb. 13 en 14 op p. 288 v.).

⁴ Zie J. E. BOGAERS in: *Deae Nehalenniae*, speciaal 37 vv.

*M(arcus) Liborius Victor, cives Nervius, negotiator fru(mentarius)*⁵, dus een graanhandelaar uit het land van de Nervii (ten oosten van de Schelde, met als hoofdplaats Bagacum Nerviorum-Bavai). De tweede vondst is een reeds lang geleden verloren geraakt altaar of voetstuk van een beeld dat blijkens het – overigens vrij raadselachtige – opschrift gewijd is aan Minerva door *T(itus) Punicus Genialis, II(duum)vir Colon(iae) Morinorum, sacerdo[s] Romae et Aug(usti)*⁶, d.i. een lid van het college van tweemannen (burgemeesters) van Tarvanna-Thérouanne/Terwaan en priester voor de cultus van Roma en Augustus in die stad, de hoofdplaats van het land der Morini, dat gelegen was langs de Franse kust van het Nauw van Calais.

II

2. Fragment van een wijaltaar, opgericht door een zekere ---arus, *d(ecurio) M(unicipii) B(atavorum)*, gemeenteraadslid van de Stad der Bataven. Opgevist uit de Oosterschelde op 16 februari 1971. Foto M. Vinkesteyn, R.M.O., Leiden.

Tijdens een recent onderzoek – in het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden – van inscripties op Romeinse altaren die in februari 1971 uit de Oosterschelde zijn opgevist, is een klein fragment van een *ara*⁷ van Lotharingse kalksteen ontdekt met sporen van vier regels van een opschrift

⁵ *Corpus inscriptionum Latinarum* [CIL] XIII 8725; A. W. BYVANCK: *Excerpta Romana* [ER] II. 's-Gravenhage 1935, nr. 191; M. P. M. DANIËLS-H. BRUNSTING: *Romeins Nijmegen IV – De Romeinse monumenten van steen, te Nijmegen gevonden*, Oudheidk. Meded. Rijksmus. v. Oudh. Leiden, nieuwe reeks 36, 1955, 35 en pl. VIII: nr. 38; *Numaga*, gedenkno. juli 1955, 30, afb. 18; XIII, 1966, 204, afb. 3.

⁶ CIL XIII 8727; ER II, nr. 185; DANIËLS-BRUNSTING: *a.w.* 48 v. en pl. XII: nr. 81, en 66 vv.

⁷ Dikte van de schacht 10.5 cm; grootste breedte en hoogte resp. 25 en 19 cm.

(afb. 2). De tekst van regel 2 en 3 luidt: --- ARVS·D·M·B/ --- MERCIBVS/. Er is alle reden om de nog zichtbare verticale streep aan het einde van de tweede regel aan te vullen tot een B. Het altaar is gewijd door iemand wiens naam (*cognomen*) eindigt op *-arus*, hoogst waarschijnlijk aan Nehalennia, [*pro*] *mercibus* [*conservandis*], opdat zij diens koopwaar zou beschermen. In principe is het mogelijk dat de dedicant identiek is met *Hilarus, d(ecurio) M(unicipii) B(ataavorum)*, die het boven besproken altaar aan Nehalennia heeft gewijd. Dit is echter niet zeer aannemelijk: het voorkomen van dezelfde persoon als dedicant op twee altaren uit een zelfde heiligdom zou een heel grote uitzondering zijn. Het ziet er thans wel naar uit dat minstens twee groothandelaren en gemeenteraadsleden van Romeins Nijmegen de godin Nehalennia vereerd hebben in haar tempel aan de Schelde bij Colijnsplaat.

X GEMINA AT NIJMEGEN AND IN SPAIN; A CERAMIC CONNECTION

by KEVIN T. GREENE B.A.

In his publication of the products of the pottery kilns of Legio X Gemina at Holdeurn, Holwerda illustrated two bowls in „Nijmegen ware” imitating the sigillata form (Dragendorff) 29¹. One has particularly elaborate freehand decoration in „barbotine” technique². The section of barbotine decoration which is the subject of this note (fig. 1) is not actually visible in Holwerda’s illustration; it chances to be situated in the upper frieze immediately to the left of the centre-line of his drawing. The bowl is now on display with other

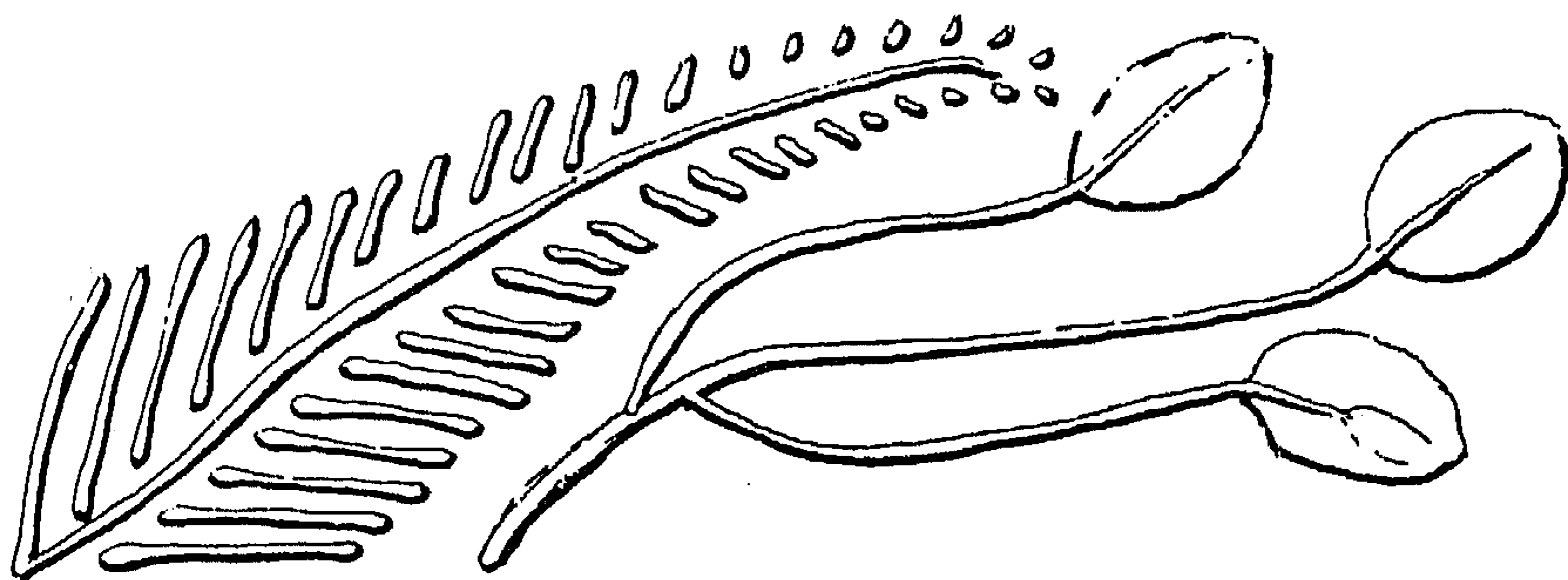

Figure 1. Scale 1 : 2

¹ HOLWERDA, J. H.: *Het in de Pottenbakkerij van de Holdeurn gefabriceerde Aardewerk uit de Nijmeegsche Grafvelden*. Oudh. Med. Suppl. 24 (1944) Pl. 1, nos. 15, 16. Nr. 16

² Ibid.

Holdeurn products in the entrance gallery of the Rijksmuseum G. M. Kam, where I was able to observe and draw the decoration during the 1971 Congress of the *Rei Cretariae Romanae Fautores* held in Nijmegen³.

The relevant decoration (fig. 1) consists of a long frond with radiating ribs of diminishing length reminiscent of a fern leaf, and, to the right of this frond, three connecting stems ending in oval leaves in low relief with slight raised central ridges. Now this form of frond and flat oval leaf are only otherwise found on a very distinctive colourcoated ware produced in Spain

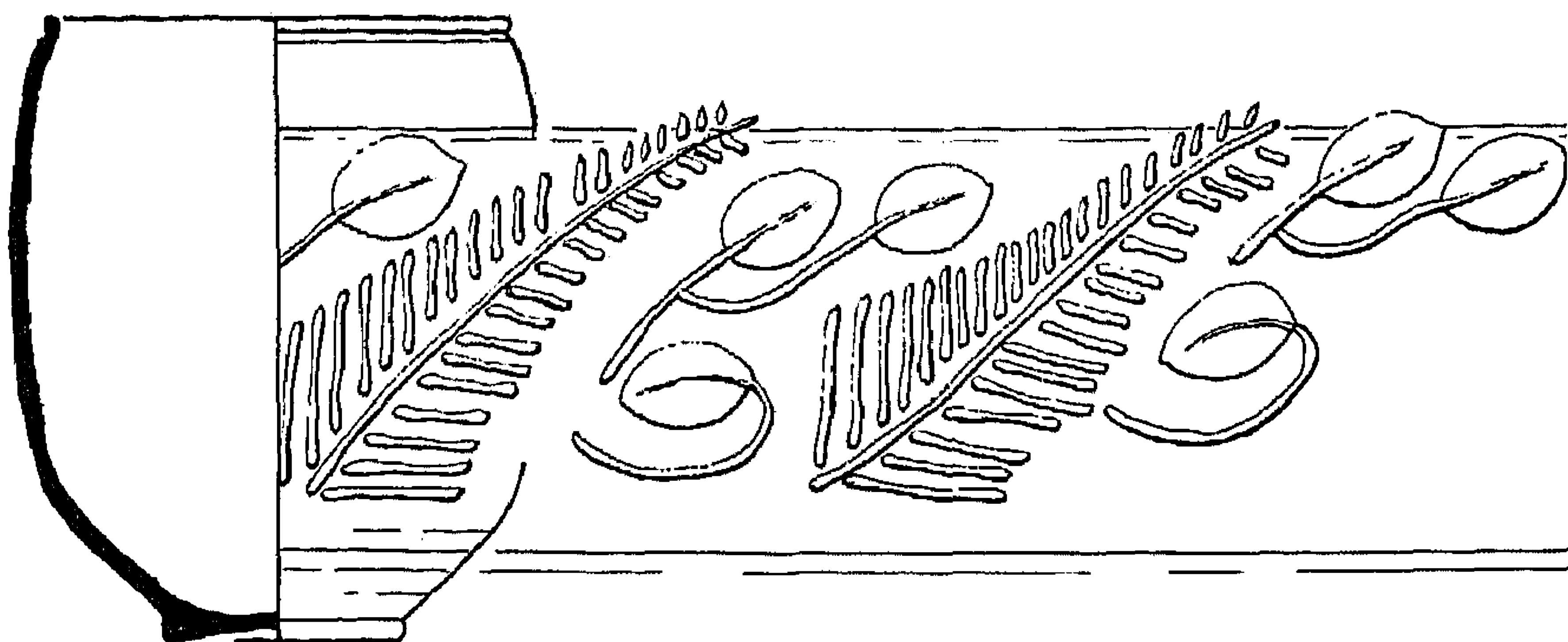

Figure 2. Scale 1 : 2

during the third quarter of the first century A.D. This ware has a glossy orange-brown colour-coating on a pale brown to orange-buff clay. Its characteristic forms are straightsided beakers, small bowls with inturned rims, and open cups; all three quite frequently also have two round handles. Decoration is limited to often-repeated fronds, oval or heart-shaped leaves, spines, ridges, dots, and other simple barbotine motifs; rouletting is occasionally found⁴. The ware's distribution is mainly West Mediterranean; North Africa, from Tunisia to the Atlantic coast of Morocco; Italy; the Ligurian coast; Provence (where imitations also occur); and of course Spain itself. Some was exported – probably through Marseille and Lyon – to Switzerland and the Rhine frontier; and a little reached Britain, mainly the South-East of the occupied area⁵.

Its Spanish origin seems quite certain; Comfort suggested Baetica as the

³ I wish to acknowledge the great help and kindness shown to me by Drs. Hubrecht and Miss den Boesterd during my study of the Museum's collections.

⁴ Good examples of different types and forms of decoration are most accessible in ETLINGER, E., and SIMONETT, C.: *Römische Keramik aus dem Schutthügel von Vindonissa* (1952) 39, Abb. 13; Taf 11, 228–231; Taf 14, 300; Taf 28, 8, 9.

⁵ The references and sites for this paragraph are too numerous for quotation here.

area of production⁶, and recent work has tended to confirm this proposition⁷. There were probably similar industries in other areas however.

The best parallel for the decoration on the Nijmegen bowl is in the Ashmolean Museum, Oxford (fig. 2)⁸. It has no record of provenance, but its buff clay and orange-brown colour-coating make its attribution to this Spanish industry quite certain. Identical fronds can be seen in Holland on a beaker in the Rijksmuseum van Oudheden, Leiden⁹, and on two bowls (one with handles) in the collection of the Archaeologisch Instituut der Rijksuniversiteit, Utrecht¹⁰, combined with various forms of leaves and barbotine dots. All three come from Tunisia, but are undoubtedly Spanish products.

This style of barbotine decoration can, then, be considered as a Spanish phenomenon; Dr. Isings has already observed certain connections with Spain amongst glass from Nijmegen; particularly relevant is a Holdeurn copy in pottery of a Spanish type of glass handled phial¹¹. Perhaps future detailed publications of Spanish coarse wares will reveal further ceramic connections with forms of vessels made at Holdeurn, to support the suggestion that this decorated form 29 is evidence of a legionary potter, who had served in Spain, using one of the decorative techniques learnt there in a different province on a different form of vessel.

*Dept. of Archaeology,
University College,
Cardiff, WALES.*

⁶ COMFORT, H.: *Some Roman Barbotin Bowls and their Connections*. *The Art Bulletin* 21 (1939) 277.

⁷ VEGAS, M.: *Munigua; Römische Keramik des 1. Jahrhunderts n. Chr.* *Madrider Mitteilungen* 10 (1969) 212–214, and Abb. 4, 57–80. I am also indebted to Mlle. F. Mayet of the University of Bordeaux for information on her current research in Spain into this and other fine wares.

⁸ Reproduced by kind permission of Mr. P. D. C. Brown.

⁹ Examined by kind permission of Dr. P. Stuart.

¹⁰ I wish to acknowledge the assistance at the Instituut of Prof. J. W. Salomonson and Dr. C. Isings.

¹¹ ISINGS, C.: *Some of the 10th Legion's Glass at Nijmegen*. *Studies in Glass History and Design* (VIII International Congress on Glass, London 1968) (1970) 9, figs. 1 and 2.